

УДК 811.161.2'276.3+811.161,2'373.7

З. С. Мацюк – аспірант кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

ЧИ СКАЗАТИ, ЧИ ПРОМОВЧАТИ? (мовлення чоловіків і жінок у західнополіській фразеології)

*Роботу виконано в західнополіському
ономастико-діалектологічному центрі ВНУ ім. Лесі Українки*

Окреслено коло проблем, які стосуються семантичних рядів ‘пліткувати’ та ‘вживати нецензурну лексику’ у гендерній фразеології Західного Полісся.

Ключові слова: гендер, чоловік, жінка, нецензурна лексика, Західне Полісся.

Мацюк З. С. Или сказать, или промолчать (общение мужчин и женщин у западнополесской фразеологии). Очерчен круг проблем, которые относятся к семантическим рядам ‘сплетничать’, ‘выражаться нецензурной лексикой’ в гендерной фразеологии Западного Полесья.

Ключевые слова: гендер, мужчина, женщина, нецензурная лексика, Западное Полесье.

Matsyuk Z. S. Jo Jell Or Not Jo Jell? (the speech of men and women in Western Polessia phraseology). This article deals with issues which concern the semantic groups ‘to gossip’ and ‘to use vulgarisms’ in gender phraseology of Western Polessia.

Key Word: gender, husband, wife, vulgarisms, Western Polessia.

Вступ. Вивчення гендерної ролі як соціокультурної категорії ґрунтується на понятті гендерних стереотипів – міжстатевих стосунків, які охоплюють норми поведінки, вимоги до зовнішнього вигляду та внутрішніх якостей. Питання статевого розподілу, тобто “біологічної статті” були висвітлені феміністським рухом у середині 1960-х років. Саме тоді введено термін “гендер”, що позначав соціальну, а не біологічну стать особи. Ця соціальна стать, на відміну від біологічної, і продукується у процесі соціальної, культурної та мовної практики.

Проблемними в гендерології є положення стосовно прерогативи біологічного фактору, його переваги над іншими факторами. Гендерні стосунки та стереотипи поведінки задаються не тільки природою, а й соціально-культурними причинами, які засвідчено у процесі спілкування (вербального та невербального). Перевага чоловіків есплікується не їх фізичною силою, а мовчазною угодою людей із ціннісними системами в конкретному соціумі [5, 311].

Постановка наукової проблеми. Ураховуючи складність і багатоаспектність зазначеної проблеми, укажемо тільки на деякі, найзагальніші прояви гендеру

(соціальної статі, тобто стереотипних, закріплених у свідомості носіїв мови уявлень про міжстатеві відмінності) у фразеологізмах, генетично пов'язаних зі сферою народної духовної культури. Подібний підхід необхідний у тих випадках, коли можливо з'ясувати початкову належність окремих етнофразем до маскулінних чи фемінних ознак [3, 82].

“Чоловік : жінка” – онтологічна опозиція, яка лежить в основі мови як базовий компонент людської культури. Особливий інтерес до категорії гендеру, яку розуміють як соціокультурну іпостась людини, обумовлений сьогодні широким розвитком нових течій у лінгвістиці, у центрі уваги яких перебуває людина, здатна розмовляти, думати й відчувати. Гендерна опозиція – це мовна універсалія, яка має в мовах різного типу специфічні категорії і форми вираження [2, 165].

Відмінність і подібність у мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок викликають великий інтерес у лінгвістів. У дослідженні представників різних соціальних груп, статі та віку є ситуативна адекватність мовленнєвої поведінки соціуму, тобто вивчення її в конкретних соціальних ситуаціях спілкування.

У слов'янській етнофразеології виділено стійкі словосполучення, належність яких до фемінних чи маскулінних ознак очевидна “в першому наближенні”, оскільки вона обумовлена її семантикою. Це частково стосується фразем, які називають специфічно чоловічою чи жіночою діяльністю. Показово, що тільки одиничні фразеологізми виявляють у подібних випадках “маскулінність” чи “фемінність” [3, 83].

Мета нашої роботи – дослідити вираження маскулінності та фемінності у складі західнополіських фразеологічних одиниць і відображення в них категорії гендеру в мовленні чоловіків і жінок. Зазвичай жінки впливають на розвиток мови завдяки своїй інстинктивній стриманості, намагаючись уникати грубої і вульгарної експресії, вони вибирають вишукані та витончені форми спілкування [4, 65].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Різні рівні мовної системи забезпечені різною гендерною відмінністю: найбільш регулярно гендерна опозиція проявлена в морфології, словотворі та лексиці, менш – у синтаксисі. Фразеологія стала предметом вивчення в гендерному аспекті лише останнім часом [2, 165].

Мова відображає етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто менталітет етносу як національну специфіку людського світосприйняття, що засвідчує традиційне дискурсивне її вживання, зокрема через фольклорні тексти. Мовлення, мовленнєві висловлення – вербальні емоції. Вираження емоцій у мовленні – явище доволі-таки поширене, яке ми спостерігаємо щодня і повсюди. Люди з різним темпераментом, характером, ступенем емоційності реагують на однакові події по-різному, що й, безумовно, передано у фразеології говіркового мовлення. Наприклад, одна і та ж фразема, яку вживає окремо чоловік і жінка, може сприйматися неоднаково, змінюючи свої контекст та значення.

У західнополіській фраземіці стійкі сполуки зі значенням **‘пліткувати’** співвідносні з жіночою поведінкою, у яких імпліцитно вміщено такі стереотипно фемінні особливості, як заздрість і схильність до пліток. Вуличні, зазвичай жіночі розмови (плітки), відстежують і розголошують те, що властиво приховувати. Отож через осіб, які не вміють зберігати таємниці, кожен нюанс приватного життя стає оприлюдненим.

На Західному Поліссі найуживанішими для цього семантичного ряду є такі фраземи.

Чоловік-пліткар: *в н'ому нічого ни зогр'їйец'а* (Млт), *прудáжна шкúра* (Клб), *ховáйє чóрта ‘пліткує’* (Збр), *хúже бáби базáрної* (Тр).

Жінка-пліткарка: *рознéсла йак сорóка по селú* (Зрч), *наше помилó по сил'ї рознеслó* (Мшв), *кумá кум'ї і п'їшлó по сел'ї* (Снв), *винóсити см'їт':а з хáти* (Клб), *йак порвáна тóрба* (Брж), *йак откривáчка* (ВВл), *бáбс'ке рáд'иво* (Мшв), *цигáнс'ке рáд'іо* (Лпн), *наше радéйко* (Гдм), *йак рáд'іо* (Брж), *год'áшче рáд'иво* (Смл), *плéшче йазикóм йак те рáд'іо* (Чрк), *вс'ї костюмáхи пообсмóктувала* (Чрк), *усé кóсточки мійє* (Лбш), *кóст'ї помíла* (Остр, ВВл), *пумíла кóст'ї* (Збр), *вс'ї кóст'ї пуобмивáла* (Збр), *кóсти пирибирáти* (НРд), *кóст'ї перемíти* (Грдн, Хлп), *плитé спл'ётн'ї* (Ткт), *спл'ётн'ї збирáйє* (Клн), *розвóдит' пл'óтки* (Лв), *звудк'ї звóдити* (Клб), *справúнк'ї справл'áйє* (Клб), *плитé кошил'ї* (Рт), *йак бабú на базáр'ї* (Злз), *базáрна бáба* (Вдрн), *йак йазикúл'а* (Вдрн), *плискáйє йазикóм по бóчц'ї* (Крс), *чéше йазí'єка* (Лв), *йазíк по кол'їна* (ЧВл).

“Класичним” прикладом загальноновизнаних етнофразем становлять “потенційно фемінні” стійкі словосполучення *перемивати кісточки* ‘пліткувати, злословити’. Вільне словосполучення *перемивати кісточки (кості)*, які є дериваційною базою цього фразеологізму, пов’язане з так званим обрядом вторинного захоронення нерозкаяних грішників, чії останки через декілька років після захоронення викопували, а збережені кістки промивали чистою водою і знову перезахоронювали. Описаний обряд, очевидно, супроводжений згадками про покійника, його риси характеру, вчинки тощо. Оскільки винятково жінки (зазвичай оголюючися для посилення магичної дії на потенційно описане, смертельне явище) брали участь у ритуальному оборюванні села при викликанні дощу чи відвертанні градової хмари тощо, можна вважати, що цей обряд історично був фемінним. На це також указує й “фемінна” семантика звороту (‘пліткувати’, ‘злословити’), хоча, зрозуміло, що представники сильної статті не позбавлені цієї властивості [3, 84–85].

Названі ознаки, представлені у фразеоряді ‘пліткувати’, співвідносяться насамперед із жінками. Самих “пліткаррок”, тобто осіб, які розголошують і поширюють таємну інформацію, називають *лейдами*, пор.: *отó вже й лéйда* (Лбчв). Передаючи *посл'édн'і в'іст'і* (Лкв) у самих носіїв ніби знімаються емоційні перепопнення. Такі люди не можуть контролювати вольові риси й часто, утрачаючи над собою контроль, відкривають таємниці. Це відображено в західнополіській фразеології, тому не дарма і плітки мають свої фразеологічні відповідники: *селó гудé* (Мкв), *п'ішла буйда на колéсах* (Вдр) тощо. Чоловіків, яким властива така риса, як пліткарство, значно менше, але респонденти сприймають і характеризують їх більш негативніше, як-от: *прудáжна шкúра* (Клб), *хúже ба́би базáрнойі* (Тр) тощо.

Фраземи, що реалізують суто маскулінну поведінку, входять у семантичний ряд ‘**уживати нецензурну лексику**’. Основоположним для віднесення цих етнофразем до розряду маскулінних є їхня частота вживання чоловіками. Переживання життєво важливих ситуацій, різні події, радість, подив, замилювання, гнів, страх – усе це сприяло вживанню вульгаризмів, хоча на сьогодні, особливо серед молоді, нецензурна лексика не несе психологічну розрядку, а є звичайним словниковим набором користувачів.

Ненормативна лексика – лихослів'я, непристойна, нецензурна та безсоромна мова – є сегментом лайливої лексики різних мов, що включає невічливі, непристойні, вульгарні та лайливі вирази. Їх уживання має чіткі національні, культурні та соціальні ознаки й суттєво відрізняється в різних культурах та соціальних групах. Аналізуючи західнополіську фразеологію, простежуємо і ставлення самих носіїв до осіб, які послуговуються ненормативною лексикою, або лайкою.

Чоловік, що лається: *хўже сапóжн'іка* (Вгщ), *мат'ўжиц'а хўже сапóжн'іка* (Гдм, Мрн, Трг), *ла́йц'а йак сапóжн'ік* (Крч), *йак кова́л' у ку́зн'і* (Лбш), *ла́йц'а йак соба́ка* (Лбчв), *йак ва́л'анок* (Ткт), *йак параво́з* (Клб), *мат'ука́йец'а йак колхо́зник* (Крс), *мат'ўк ход'а́чий* (Клн), *парши́ва л'уді́на* (Тпл).

Жінка, що лається: *би су́чка йазико́м телéнайе* (Бр), *рот йак пумі́йниц'а* (НРд), *руга́йец'а йак мужі́к* (Кмр), *зу́би ни вірустут'* (Тр), *зм'ійа́ подколо́днайа* (Злз).

Негативна оцінка цих моделей породжує денотативну модальність. Вибір образних конкретизаторів асоціюється з професією *коваля*, *чоботаря*. Еталоном цих фразеологічних одиниць також є тварина, якій властиво видавати своєрідні звуки (лайку). Експресивно-забарвлені компоненти стійких порівнянь виражають негативну оцінку.

Самих носіїв вульгаризмів поліщуки називають: *мат'ўк ход'а́чий* (Клн), *парши́ва л'уді́на* (Тпл), а словниковий набір – *мат за ма́том* (ВВл), *пумі́ями л':е* (НРд), *шо сло́во, то мат'ўк* (Хлп), *биз мат'ука́ і сло́ва ни ска́же* (Хлп). Часто нецензурна лексика звучить для того, щоб привернути увагу інших, для більшої емоційності словесного вираження, для точнішого висловлення своїх почуттів, ставлення до тієї або іншої інформації. Ці “лайливі слова” передають і позитивні, і негативні емоції. Уживання цієї лексики залежить від належності носія до тієї або іншої соціальної групи, вікової категорії, від культури, рівня розвитку й умов, у яких сформувалася особистість.

Жінки намагаються уникати “крутих” висловлювань, використовують “м'якші” форми. Вони надають перевагу вербальній побудові речення, роблячи акцент на коротші висловлення, їхня писемна мова має синтаксичну специфіку

розмовного стилю [4, 66]. У суспільстві, зазвичай, засуджують таких носіїв, називаючи їх лайливими грубими висловами. Такі слова вживають іноді досить легковажно і в ситуаціях, де ці еквіваленти є вкрай неприпустимими.

Лихослів'я, або лайка, як частина ненормативної лексики має коріння в релігійних віруваннях людей, за вимову якого мало статися певне лихо, Божа кара. Використання лайки таким чином указувало на відношення (часто негативне) до прийнятих норм чи табу суспільства. Зі зміною релігійних вірувань і відношення до релігії взагалі, певні лайки закріплювалися в суспільстві та їх використання становило прояв певної громадської позиції, презирства, протесту тощо.

Поширеними лайками є вживання корелятивів “чорт”, “дідько”: *хай йому чорт* (Мкв), *чорт зна де, чорт зна що, чорт зна з к'ім* (Збр), *под три чорті* (Мшв), *шоп тибé б'іс вхонів* (Лбчв), *кудá йуго чорті пунеслі* (Клб), *йакáс' чортовн'а* (Слт), *дáти д'ід'ка лісого* ‘нічого не дати’ [1, 78] тощо.

Одні за допомогою лайки присягаються, для інших вона послуговує своєрідним засобом самоствердження, ще інші руйнують бар'єри та наближаються до підлеглих. Дехто вважає, що лайка допомагає зв'язати у спілкуванні різні сегменти мовлення. Хоча, на перший погляд, лайка – це звільнення почуттів, можна вважати, що лихослів'я породжує лихослів'я. Погана мова підливає масло у вогонь емоцій.

Висновки. Основним джерелом збагачення фразеології розмовної мови є варіантні моделі, які по-різному представлені у фразеологічних групах, маючи при цьому різний зміст і значення. Безумовно, у діалектному мовленні є особливості, спільні з літературними відповідниками, та ті, які характерні для фразеології лише певного говору. Схильність до сварок (уживання нецензурної, а побутової лексики) також стереотипно оцінюється як переважно жіноча поведінкова особливість.

Зазвичай, відзначають здатність фразеологічних одиниць різного типу, здебільшого паремій, давати незадовільний аксіологічний портрет жінки очима чоловіків, рідше – незадовільний портрет чоловіка очима жінки [2, 166].

Зазначена в цій роботі проблематика гендерної фразеології ще чекає свого подальшого поглибленого аналізу та становить важливий фрагмент

концептуального поля “людина”, яка є базовим компонентом гендерної західнополіської фразеології.

Список населених пунктів

Бр – Бір Зарічн Рвн	Кмр – Комарове Маневиц Влн	Остр – Острівок В-Волин Влн
Брж – Бережки Дубров Рвн	Крс – Карасин Маневиц Влн	Рт – Ратно Влн
ВВл – Володимир Волинський Влн	Крч – Кричильськ Сарнен Рвн	Слт – Солотвин Ковел Влн
Вдр – Видранка Старовиж Влн	Лбчв – Лобачівка Горохів Влн	Смл – Смолярі Старовиж Влн
Вдрн – Видраниця Ратнів Влн	Лбш – Любешів Влн	Снв – Синове Старовиж Влн
Вгщ – Воєгоща К-Кашир Влн	Лв – Лаврів Луцьк Влн	Ткт – Тойкут Ковел Влн
Гдм – Годомичі Маневиц Влн	Лкв – Луків Турійськ Влн	Тпл – Топільно Рожищ Влн
Грдн – Городині Рожищ Влн	Лпн – Липне Ківерц Влн	Тр – Тур Ратнів Влн
Злз – Залізниця Любешів Влн	Мвк – Миків Ківерц Влн	Трг – Торговиця Млинів Рвн
Зрч – Заріччя Ковел Влн	Мрн – Мар’янівка Горохів Влн	Хлп – Холопичі Локач Влн
Збр – Забара Рожищ Влн	Мшв – Машів Любомл Влн	ЧВл – Черемошна Воля Любомл Влн
Клб – Клубочин Ківерців Влн	Млт – Милятин Іванич Влн	Чрк – Чаруків Луцьк Влн
Клн – Калинівка Маневиц Влн	НРд – Нова Руда Маневиц Влн	

Література

1. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв’язав / Г. Л. Аркушин.– Люблін; Луцьк, 2003.– 178 с.
2. Емірова А. Опозиция “мужчина – женщина” в русской фразеологии / А. Емірова // Грани слова : сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. – М. : ООО “Изд-во ЭЛИПС”, 2005. – С. 165–169.
3. Коваль В. Славянская этнофразеология в гендерном аспекте / В. Коваль // Грани слова : сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. – М. : ООО “Изд-во ЭЛИПС”, 2005. – С. 82 – 88.
4. Петренко О. Д., Ісаєв Е. Ш., Петренко Д. О. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження / О. Д. Петренко, Е. Ш. Ісаєв, Д. О. Петренко // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 64–70.
5. Швачко С. О. Лінгвокогнітивні аспекти гендерної парадигми / С. О. Швачко // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 4. – С. 308–311.